

O‘SMIRLARDA DEVIANT XULQ SHAKLLANISHINING IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Abdullayeva Risolat Eshonqul qizi

Toshkent davlat milliy pedagogika universiteti

1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: **Dilnoza Nazarova Eraliyevna**

Nizomiy nomidagi

O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti

Tarix kafedrası dotsent, tarix fanlari falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlar davrida deviant xulq-shakllanishini belgilovchi ijtimoiy va psixologik omillar tahlil qilinadi. Tadqiqot ijtimoiy muhit, oilaviy munosabatlar, maktab va tengdosh guruhlarining ta’siri, shuningdek, shaxsiy psixologik xususiyatlar (o‘zini baholash, motivatsiya, stressga chidamlilik) bilan bog‘liq determinantlarni aniqlashga qaratilgan. Maqolada mavjud ilmiy tadqiqotlar, nazariy yondashuvlar va amaliy kuzatishlar asosida deviant xulq shakllanishidagi asosiy omillarni belgilash va ularni kamaytirish yo‘llari ko‘rsatildi. Tadqiqot natijalari o‘smirlarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash va profilaktik ishlarni samarali tashkil etish uchun amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishda foydalanish mumkin.

Kalit so‘zlar: o‘smirlar, deviant xulq, ijtimoiy determinantlar, psixologik determinantlar, tengdosh guruh, oilaviy muhit, ijtimoiy moslashuv, profilaktika

ДЕВИАНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ ПОДРОСТКОВ: СОЦИАЛЬНО- ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ

Абдуллаева Рисолат Эшонкул кызы

Магистрант 1 курса

Ташкентского государственного педагогического университета

Научный руководитель: **Дилноза Назарова Эралиевна**

Доцент кафедры истории

Узбекского государственного педагогического университета

имени Низами, доктор философии по историческим наукам (PhD)

Аннотация: В данной статье анализируются социальные и психологические факторы, влияющие на формирование девиантного поведения у подростков.

Исследование направлено на выявление детерминант, связанных с социальной средой, семейными отношениями, воздействием школы и группы сверстников, а также индивидуальными психологическими особенностями (самооценка, мотивация, стрессоустойчивость). В статье рассматриваются основные факторы формирования девиантного поведения на основе существующих научных исследований, теоретических подходов и практических наблюдений, а также предлагаются пути их минимизации. Результаты исследования могут быть использованы для улучшения социальной адаптации подростков и организации эффективных профилактических мероприятий.

Ключевые слова: подростки, девиантное поведение, социальные детерминанты, психологические детерминанты, группа сверстников, семейная среда, социальная адаптация, профилактика

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF DEVIANT BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Abdullayeva Risolat Eshonqul qizi

1st-year Master's Student

Tashkent State Pedagogical University

Scientific Supervisor: **Dilnoza Nazarova Eralievna**

Associate Professor, Department of History

Nizami Tashkent State Pedagogical University

Doctor of Philosophy (PhD) in History

Abstract: This article analyzes the social and psychological factors influencing the formation of deviant behavior in adolescents. The study aims to identify determinants related to social environment, family relationships, school and peer group influence, as well as individual psychological characteristics (self-esteem, motivation, stress resilience). The article examines the main factors of deviant behavior formation based on existing scientific research, theoretical approaches, and practical observations, and proposes ways to mitigate them. The findings can be applied to improve adolescents' social adaptation and to organize effective preventive measures.

Keywords: adolescents, deviant behavior, social determinants, psychological determinants, peer group, family environment, social adaptation, prevention

KIRISH

O‘smirlik davri shaxsning ijtimoiy va psixologik rivojlanishida eng sezgir va murakkab bosqichlardan biridir. Ushbu davrda shaxsiy xulq va odatlar shakllanadi, ijtimoiy normativlar bilan moslashuv jarayoni ro‘y beradi. Biroq ba’zi o‘smirlarda ijtimoiy qoidalar va me‘yorlarga zid bo‘lgan, zararli yoki salbiy xulqiy xatti-harakatlar — deviant xulq namoyon bo‘lishi mumkin. Bu hodisa ijtimoiy, oilaviy, maktab va tengdosh muhitining, shuningdek, shaxsning psixologik xususiyatlarining murakkab o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladi.

Deviant xulq shakllanishining ijtimoiy-psixologik determinantlarini o‘rganish, o‘smirlarning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvini yaxshilash bo‘yicha samarali profilaktik tadbirlarni ishlab chiqish uchun muhimdir. Tadqiqotda oilaviy muhitning sifat va barqarorligi, tengdosh guruhlarning ta’siri, maktabdagi ijtimoiy muhit va shaxsiy psixologik xususiyatlar — o‘zini baholash, motivatsiya, stressga chidamlilik va empatiya darajasi — asosiy determinantlar sifatida ko‘rib chiqildi.

Maqola mazmunida ushbu determinantlarning o‘smirlar xulqiga ta’siri, ularning deviant xulq shakllanishidagi rolini tahlil qilishga, shuningdek, profilaktik choralarni samarali rejalashtirish uchun ilmiy asos yaratishga qaratilgan.

ASOSIY QISM

O‘smirlik davri shaxsning psixologik va ijtimoiy rivojlanishida eng murakkab va sezgir bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda o‘smirlar o‘zini aniqlash, ijtimoiy identifikatsiya qilish va mustaqil qarorlar qabul qilish jarayonidan o‘tadi. Shu bilan birga, yoshlarning xulqida me‘yoriy va normativ bo‘lmagan, zararli yoki salbiy xatti-harakatlar — deviant xulq — namoyon bo‘lishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, deviant xulq shakllanishida bir qator ijtimoiy va psixologik determinantlar o‘zaro ta’sir qiladi, ular o‘smirning shaxsiy xususiyatlari, oilaviy muhit, maktab va tengdosh guruhlar ta’siri bilan chambarchas bog‘liq.

Oilaviy muhit deviant xulq rivojlanishidagi asosiy determinantlardan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ota-ona bilan samarali muloqot qilmaslik, oilada doimiy konfliktlar, tarbiyaviy chegaralarning yo‘qligi va e’tibor yetishmovchiligi o‘smirlarni ijtimoiy normativlardan chetga chiqishga undaydi. Ota-onaning qat’iy va adolatli bo‘lmagan yondashuvi, haddan tashqari talablar yoki aksincha, bo‘sh qo‘yilgan tarbiya yoshlar xulqida qarama-qarshilik va bezovtalikni kuchaytiradi. Shu bilan birga, oilaviy qo‘llab-quvvatlash, emotsional ishonch va muvozanatli tarbiya o‘smirlarning

deviant xulqqa moyilligini kamaytiradi. Ilmiy tadqiqotlar, masalan, S. Ziyodovning ishlarida, oilaviy iqlim va ota-ona bilan muloqot sifatining yoshlar xulqiga bevosita ta'sir qilishi qayd etilgan.

Tengdosh guruhlar ham o'smirlar xulqining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. O'smirlar ijtimoiy identifikatsiya jarayonida tengdoshlarni ideal sifatida qabul qiladi va ularning qabul qilgan normativlariga moslashadi. Agar tengdosh guruhlar ijtimoiy me'yorlarga zid bo'lsa, bu o'smirlarning deviant xulqqa moyilligini oshiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, giyohvandlik, chekish yoki boshqa xavfli xulqlar avval tengdoshlarning ta'siri orqali o'smirlar hayotiga kiradi. Shu bilan birga, ijobiy ijtimoiy muhit, sport, ilmiy yoki ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish o'smirlarni deviant xulqdan uzoqlashtiradi va ularning ijtimoiy moslashuvini mustahkamlaydi.

Maktab muhiti va o'qituvchilarning yondashuvi ham o'smir xulqini shakllantirishda muhim determinantdir. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, o'qituvchining talabchanligi, adolatli yondashuvi va ijobiy baholash tizimi o'smirlarni ijtimoiy normativlarga rioya qilishga undaydi. Aksincha, maktabdagi beparvolik, e'tiborsizlik yoki kamsitish hissi yoshlarning xatti-harakatlarini deviant yo'nalishga yo'naltirishi mumkin. Shu bilan birga, ijtimoiy-psixologik treninglar, konfliktni hal qilish va stressni boshqarish bo'yicha mashg'ulotlar o'smirlarning salbiy xulqni kamaytirishga yordam beradi.

Shaxsiy psixologik xususiyatlar deviant xulq shakllanishida ikkinchi darajali, ammo muhim determinant sifatida namoyon bo'ladi. O'zini past baholash, o'zini anglashdagi muammolar, motivatsiya yetishmovchiligi va stressga chidamsizlik yoshlarning salbiy xulqqa moyilligini oshiradi. Masalan, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zini past baholaydigan o'smirlar o'zini qabul qilmagan tengdosh guruhlar bilan identifikatsiya qilishga intiladi va bu ularni ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqishga undaydi. Shu bilan birga, o'zini yuqori baholash, ichki motivatsiyaning mavjudligi va stressni boshqarish qobiliyati deviant xulqni kamaytiradi.

Deviant xulq shakllanishida oilaviy va psixologik determinantlarning bir-biriga ta'siri muhimdir. Masalan, oilada konfliktli muhit va ota-onaning e'tiborsizligi, tengdoshlarning salbiy ta'siri bilan birlashganda, o'smirlarning xavfli xatti-harakatlarga moyilligi ortadi. Shu bilan birga, ijobiy oilaviy muhit va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, shaxsiy psixologik barqarorlik bilan birga bo'lsa, deviant xulq ehtimoli sezilarli darajada kamayadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, profilaktik ishlar faqat muayyan xatti-harakatni nazorat qilish bilan cheklanmasligi kerak. Oilaviy tarbiya, maktabdagi ijtimoiy va psixologik

qo'llab-quvvatlash, tengdosh guruhlar bilan ijobiy faoliyatlarni rag'batlantirish, shaxsiy psixologik barqarorlikni oshirishga qaratilgan treninglar va mashg'ulotlar kompleks tarzda amalga oshirilganda samarali bo'ladi. Shu bilan birga, o'smirlar bilan ishlashda individual yondashuv, ularning psixologik va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Deviant xulq shakllanishida ijtimoiy va psixologik determinantlar bir-birini to'ldiruvchi va o'zaro bog'liq omillar sifatida namoyon bo'ladi. Oilaviy muhit, tengdosh guruhlar, maktab muhiti va shaxsiy psixologik xususiyatlarning kompleks ta'siri o'smirlarning xulqini shakllantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, deviant xulqni kamaytirish va o'smirlarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash uchun integratsiyalangan yondashuv — oilaviy tarbiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, psixologik treninglar va tengdoshlar bilan ijobiy faoliyatlarni rivojlantirish — eng samarali usul hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'smirlarning deviant xulq shakllanishida ijtimoiy va psixologik determinantlar o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi omillar sifatida namoyon bo'ladi. Oilaviy muhit, ota-onaning tarbiyaviy yondashuvi va emotsional qo'llab-quvvatlashi, maktabdagi ijtimoiy muhit va o'qituvchilarning yondashuvi, tengdosh guruhlarining ta'siri, shuningdek, o'smirlarning shaxsiy psixologik xususiyatlari — o'zini baholash, motivatsiya va stressga chidamlilik — deviant xulqning yuzaga kelishiga yoki kamayishiga bevosita ta'sir qiladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, deviant xulqni oldini olish va o'smirlarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash uchun kompleks yondashuv zarur. Bu yondashuv oilaviy tarbiyani mustahkamlash, maktab va tengdosh muhitini ijobiy tarzda shakllantirish, shaxsiy psixologik barqarorlikni oshirishga qaratilgan treninglar va mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, individual yondashuv va o'smirlarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish samaradorlikni oshiradi.

Umuman olganda, o'smirlarning deviant xulqini tahlil qilish va unga qarshi profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun ijtimoiy va psixologik determinantlarni birgalikda o'rganish muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv nafaqat yoshlarning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi, balki jamiyatning ijtimoiy barqarorligini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

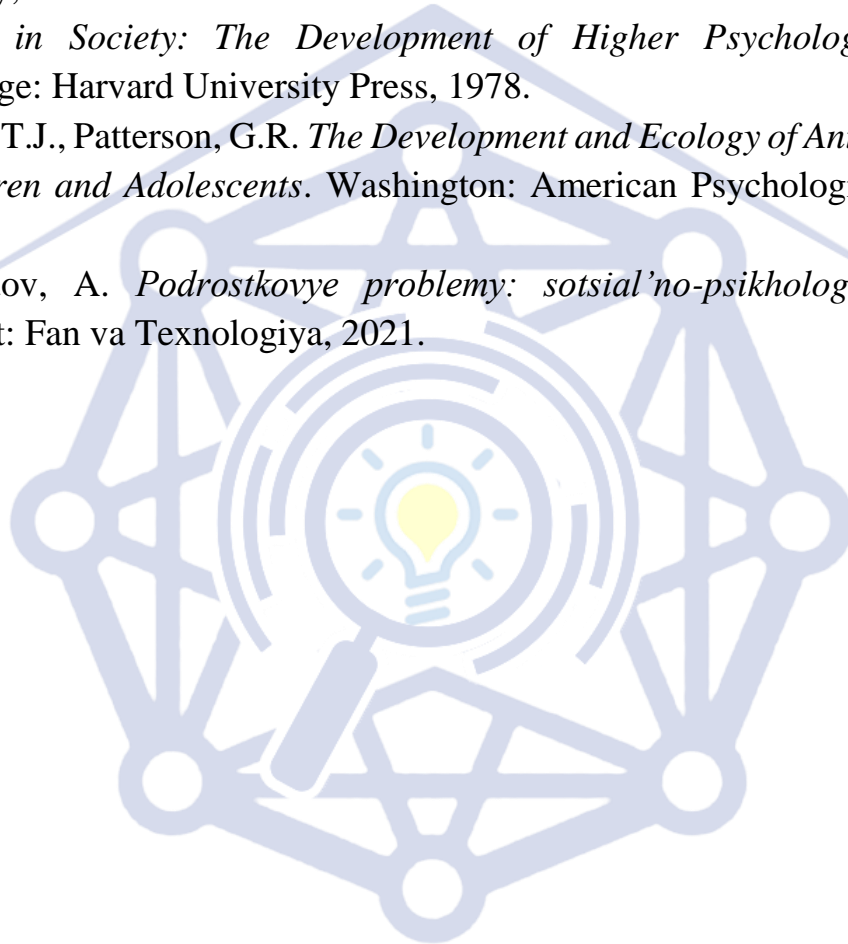
Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ziyodov, S. *Podrostkovoje deviantnoje povedenie: sotsial'no-psixologicheskie faktory*. Toshkent: Fan, 2020.

2. Abdullayeva, R. *Psixhologiya deviantnogo povedeniya podrostkov*. Toshkent: TDPU Nashriyoti, 2022.
3. Erikson, E. *Identity and the Life Cycle*. New York: Norton, 1968.
4. Steinberg, L. *Adolescent Development and Behavior*. London: Routledge, 2014.
5. Bronfenbrenner, U. *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge: Harvard University Press, 1979.
6. Vygotsky, L.S
7. . *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press, 1978.
8. Dishion, T.J., Patterson, G.R. *The Development and Ecology of Antisocial Behavior in Children and Adolescents*. Washington: American Psychological Association, 2006.
9. Mahmudov, A. *Podrostkovye problemy: sotsial'no-psixhologicheskiy aspekt*. Toshkent: Fan va Texnologiya, 2021.

Research Science and
Innovation House

